

Sugiharas lista

Några reflektioner kring ”Japans Schindler”

Åren 1999–2000 då jag bodde i Yokohama tittade jag ofta in i bokhandeln Yurindo som hade en stor engelskspråkig avdelning. När jag en dag fick syn på ett bokomslag där det stod något om Japan och judarna antog jag spontant att ämnet var föga relevant. Det synnerligen homogena Japan har ju aldrig haft någon större judisk minoritet, tänkte jag. Japanerna vet väldigt lite om judendom. Många av dem kan inte ens skilja mellan den och kristendom.

På den tiden inskränkte sig mina kunskaper om ämnet till några lösryckta fakta. Jag visste till exempel att britten Arthur Waley som översatt Berättelsen om Genji till engelska var en ashkenazisk jude som ursprungligen hette Schloss. Och så hade jag hört om den japanske diplomaten Chiune Sugihara som år 1940 räddade flera tusen judar i Kaunas.

Så småningom upptäckte jag att trots att Japan knappt hade några egna judar förekom där antisemitism. År 1995 publicerade Masanori Nishioka en artikel i tidningen *Marco Polo* där han förnekade att det skulle ha funnits gaskammare i tyska koncentrationsläger. Tidningen lades ner av förläggaren.

Under mina fortsatta Japanvistelser, senast år 2019, konstaterade jag att en stor hotellkedja, APA Hotels & Resorts, erbjöd sina gäster annorlunda ”reselektyr” på hotellrummen. I broschyren ”Apple Town” vädrade en essäist vid namn Seiji Fuji sin

Chiune Sugihara 1935.

judefientlighet. Enligt honom var det judarna som låg bakom globaliseringen och de krig som USA fört genom tiderna.

Sedan tidigare hade jag varit medveten om att det i Japan förekom folkmordsförnekelse och revisionism av annan art: det gällde Japan som ockupationsmakt på 1930–40-talen – i Kina, Korea och på Filippinerna. Essäisten visade sig kombinera dessa ”traditionella” förnekelseformer med antisemitism. Dessutom framställde han krigstidens militaristiska Japan som ett offer för en amerikansk-kinesisk sammanväring.

Bakom pseudonymen Seiji Fuji står APA-koncernens president Toshio Motoya (f. 1943) som har nära kontakter med den nationalistiska högern. Motoya bedriver sin verksamhet tillsammans med sin fru Fumiko vars stora foto ofta skymtar utanför japanska järnvägsstationer och gör reklam för hotellkedjan. Hur man än vänder på det hela har detta äkta par mycket synlighet i samhället.

”I Japan finns ingen traditionell antisemitism”, hävdar den japanske jiddischexperten Yoshiji Hirose. ”Här är judarna en liten etnisk och religiös grupp som omfattar 2000 personer [...] Det finns nästan ingen direkt interaktion mellan judendom och det japanska folket. I början av 1900-talet fanns det ingen judisk religion i Japan, även om några enstaka judar kom till Japan genom Kina på 800-talet och några fler med portugisiska köpmän på 1500-talet.”

I sin artikel ”An Unsung Hero: Setsuzo Kotsuji: The Japanese Professor Who Rescued Thousands of Jews” berättar Hirose om hebraisten Setsuzo Kotsuji (1899–1973) som under andra världskriget hjälpte de judiska flyktingarna i Kobe och Shanghai.

Kotsuji växte upp i Kyoto och var son till en shintopräst. Som ung studerade han teologi i USA och var verksam som kristen präst i Japan.

År 1958 konverterade han till judendomen i Jerusalem.

Enligt Hirose har Kotsuji hamnat i skymundan för diplomaten Chiune Sugihara i eftervärldens ögon: ”Kotsuji riskerade sitt liv för att hjälpa de judiska flyktingar som först räddats av Sugihara.” Som publicist skrev Kotsuji artiklar och höll föreläsningar där han upplyste allmänheten om judarna och deras kultur. Hösten 1944 arresterades han för att ha brutit mot krigstidens censurbestämmelser. Han släpptes tack vare en väns ingripande, ändå fruktade han för sin säkerhet och flydde snart till Manchuriet.

För övrigt är Manchuriet, eller egentligen Manchukuo, ett nyckelbegrepp när det gäller judisk historia i Japan.

I mitten av 1930-talet efter att Japan hade invaderat Manchuriet utarbetade de japanska ”judeexperterna”, officerarna Koreshige Inuzuka och Norihiro Yasue samt industrimagnaten Yoshisuke Aikawa, en plan som inofficiellt kallades för Fuguplanen. Enligt den skulle tiotusentals europeiska judar som antogs vara förmögna och inflytelserika lockas till Japans lydstat Manchukuo där en autonom judisk bosättning skulle skapas. På det sättet hoppades den japanska administrationen utveckla infrastrukturen där. Ungefär samtidigt bildades Judiska autonoma området/Birobidzjan i Sovjetunionen.

Enligt ett antal forskare, bland andra Marvin Tokayer och Mary Swartz, hade japanernas föreställningar om ”det judiska kapitalet och inflytandet” sina rötter i *Sions vises protokoll* (ryska: *Protokoly sionskich mudretsov*), en propagandaskrift som beskrev en global judisk sammansvärjning. Denna skrift introducerades i Japan av den ryska Vita armén i samband med Japans intervention i inbördeskriget i Sibirien år 1919. Dessutom mindes japanerna den amerikansk-judiske bankiren Jacob

Schiffs stora ekonomiska hjälp till Japan i samband med rysk-japanska kriget 1904–05.

Tydiligen är Fuguplanen (som aldrig förverkligades) ett känsligt ämne i Japan. I sin översikt redovisar Hirose för en massa detaljer – som att Kojiki och Nihonshoki, de uråldriga mytologiska Japanberättelserna, har vissa likheter med Gamla testamentet – men Fuguplanen nämner han inte alls i brödtexten, bara i källförteckningen där Tokayers och Swartz bok figurerar.

Samtidigt påpekar Hirose försiktigt att man borde betrakta Chiune Sugiharas visumverksamhet i kontexten av Japans officiella policy gentemot judar från år 1938, enligt vilken ”inga särskilda försök att locka judar till Japan, Manchuriet eller Kina skulle göras, med undantag för affärsmän och tekniskt kunniga personer som kunde vara av nytta för Japan.”

Chiune Sugihara (1900–1986) som hade räddat flera tusen polsk-judiska flyktingar erhöll år 1985 utmärkelsen ”Rättfärdig bland folken” av den israeliska staten. År 1990 tilldelades han postumt Raoul Wallenberg-priset.

Men har Sugihara blivit nationalhjälte i sitt eget hemland?

Fram till slutet av 1980-talet var han okänd för sina landsmän, men efter att hans änka Yukiko publicerat sina memoarer började hans historia nystas upp i Japan. Så föddes ett narrativ där han framstår som en ensam tragisk hjälte (en omtyckt japansk arketyp) – men där en hel del fakta gärna lämnas bort.

Sugihara var ingen karriärdiplomat, utan en agent med uppdrag att samla information om de skiftande allianserna i Europa. Åren 1937–39 var han stationerad i Helsingfors.¹ År 1939 skickades han till Kaunas (där det inte fanns några japanska medborgare) för att grunda ett konsulat, eller egentligen en underrättelsegrupp. Hans kunskaper i ryska var en stor tillgång när han samlade och analyserade information om Sovjetunionen. Dessutom samarbetade han med den polska underrättelsetjänsten.

¹ Sugiharas änka nämner att hon under sin tid i Helsingfors träffade Jean Sibelius och fick ett foto av honom med hans autograf.

Enligt en allmänt spridd föreställning handlade Sugihara i strid mot sina överordnades order då han skrev ut transitvisum till flyktingarna så att de kunde resa till säkerhet i Kobe och Shanghai via Transsibiriska järnvägen. Historikern Shiraishi Masaaki som har forskat i Japans UD:s arkiv hävdar dock att Sugihara ”förblev trogen sitt uppdrag”. Om man beaktar det faktum att Japan på det hela taget vägrade att följa Tredje rikets omänskliga antisemitiska doktrin känns det naturligt att contextualisera Sugiharas gärning, utan att förminska dess allmänmänskliga betydelse.

”Det är svårt att få grepp om Chiune Sugiharas sanna karaktär”, reflekterar Masaaki. ”Han följde underrättelsetjänstens järnregel: en officer får aldrig tala om sitt jobb. Han efterlämnade inga memoarer eller andra dokument där han skulle beskriva sina tankar eller handlingar.”

Med tanke på de grymma historiska sanningar som Japan än idag tampas med när det gäller landets roll i andra världskriget, passar berättelsen om en osjälvisk människöräddare bra som motvikt. Samtidigt bortser man från vissa detaljer, för att anpassa narrativet till det japanska kollektiva undermedvetna. Frågan om huruvida Sugihara eventuellt vägrade följa order från Tokyo är känslig i en kultur där lojalitet hör till de främsta dygderna.

På 1920-talet var Sugihara stationerad i Harbin där han gifte sig med ryskan Klavdija Apollonova. Han konverterade till ortodoxin och antog namnet Sergej Pavlovitj Sugihara. Ortodoxa kyrkan i Japan dyrkar honom som lokalt helgon (bland annat enligt en artikel av prästen Georgij Birjukov), men i det japanska narrativet ignoreras ofta både Sugiharas omvändelse och hans första äktenskap som varade i 16 år.² Sugiharas kosmopolitiska dimension och det

faktum att han levde största delen av sitt liv utomlands retuscheras gärna bort, påpekar den israeliske forskaren Eldad Nakar.

Intressant nog arbetade Sugihara åren 1960–1975 i Moskva som representant för en japansk handelsfirma medan hans familj stannade i Japan.

Sugihara-ikon målad av Svetlana Vukmirovitj.

Många av de judar som Sugihara räddat hamnade i det Japanockuperade Shanghai. Före år 1937 hade där bott även ett större antal baghdadi-judar, ryska judar samt de judar som lyckats att fly från Nazityskland.

I en dokumentär från år 2002 intervjuas några personer som bodde i Shanghais internationella distrikt för statslösa. Ursprungligen kunde dessa stadsdelar knappast kallas för getto i ordets vanliga bemärkelse. Där bodde även kineser, men judarna hade det bättre ställt och behandlades bättre

av japanerna. I Shanghai fanns en judisk skola, olika idrotts- och ungdomsklubbar, kabaréer och tidningar på jiddisch.

I december år 1941, efter att den kejserliga japanska armén attackerat först Pearl Harbor och sedan Shanghai (där det fanns brittiska och amerikanska örlogsskepp), var tryggheten som bortblåst. Baghdadi-judarna som var brittiska medborgare internerades. I februari år 1943 tvingades de statslösa judarna flytta till Shanghais getto. Gettot var inte inhägnat, kineserna bodde kvar, men judarna kontrollerades av militären. De var trångbodda och hade svårt att få arbetstillstånd. Trettioåtta av dem omkom i juli år 1945 under den mest omfattande amerikanska flygräden mot Shanghai: gettot saknade skyddsrum.

Klavdija blev den fiktiva Irina som inte var hans fru utan bara hans första kärlek. Däremot nämns där att Sugiharas egentliga uppdrag i Kaunas var att skapa en underrättelsegrupp.

² I den japanska filmen *Persona non grata* (2015) som handlar om Sugihara satsade man på en kompromiss:

Några som medverkar i dokumentären menar att de kom lätt undan. Vissa av dem känner ”överlevarnas skuld”, med tanke på Förintelsen i Europa.³

ZINAIDA LINDÉN

3 En bekant till mig, Galina Medvedeva, berättar att hennes mammas kusin Victor H. Erlich (1914–2007), sedermera en känd amerikansk slavist, hörde till dem som räddats av Sugihara. Från Japan fortsatte Erlich vidare till USA med båt. Under åren 1944–45 återvände han till Europa – som soldat i den amerikanska armén.

Källor:

Georgij Birjukov: ”Semja Arsenjevych i japanskij svjatoj” (”Familjen Arsenjev och det japanska helgonet”). *Berega*, nr 6, 2019.

Amanda Borschel-Dan: ”Japan’s ’Schindler’: A genuine hero tangled in a web of myth”. *Times of Israel* 4.1.2018, <https://www.timesofisrael.com/japans-schindler-a-genuine-hero-tangled-in-a-web-of-myth/>

Seiji Fuji: *Theoretical Modern History. Japan Pride: A Proposal for Revival*. Apple Town, 2015.

Hannelore Heinemann Headley: *Blond China Doll:*

A Shanghai Interlude, 1939–1953.

Yoshiji Hirose: *An Unsung Hero. Setsuzo Kotsuji: The Japanese Professor Who Rescued Thousands of Jews*. Notre Dame Seishin University kiyo. Studies in foreign languages and literature. 2017.

Dana Jankłowicz-Mann, Amir Mann: *Shanghai Ghetto*. Dokumentärfilm. 2002.

Eric Johnston: ”APA under fire again, this time for anti-semitic remarks”. *The Japan Times*, 14.2.2017.

Shiraishi Masaaki citeras efter Saito Katsuhisa: ”Sugihara Chiune: An intelligence officer and a humanitarian”. Nippon.com, 6.9.2019.

Rotem Kowner: ”Tokyo recognizes Auschwitz: The rise and fall of Holocaust denial in Japan, 1989–1999”. *Journal of Genocide Research* 3, 2001.

Eldad Nakar: ”Sugihara Chiune and the visas to save lives: Assessing the efforts to memorialize a Japanese hero.” *The Asia-Pacific Journal*, 1/2008.

Yukiko Sugihara: *Visas for Life*. 1995.

Marvin Tokayer, Mary Swartz: *The Fugu Plan: The Untold Story of the Japanese and the Jews During World War II*. 1979.